

СТАТТЯ У ФАХОВОМУ ВИДАННІ: КОМУНІКАЦІЯ, ІМІТАЦІЯ, ПРОФАНАЦІЯ?

Яку роль у системі наукової комунікації виконує наукова стаття? – питання, на перший погляд, наївне: це один з найпопулярніших (якщо не основний) жанр наукової літератури, що дозволяє фіксувати, причому дуже оперативно, перебіг наукового дослідження, усього розмаїття об'єктивної дійсності, розкривати технологію і методику наукового пошуку, його етапи тощо. Відповідно, проблеми, пов'язані з якістю наукових статей, здавна, і постійно, перебувають на порядку денному світової академічної спільноти [1, 3, 4, 7, 12, 13, 15–19]. Перетворення міжособистісного наукового повідомлення – листа одного вченого до іншого – у динамічну форму колективної комунікації – наукову статтю, що активізувалося наприкінці XVII ст., з появою перших наукових журналів, – означало не просто розширення читачької аудиторії, а перехід до інших форм викладу, які б максимально відповідали запитам і можливостям цієї аудиторії. Як справедливо вважає С. Кулешов та інші автори, на чії праці він посилається, зокрема, Л. Ольшки, О. Маркушевич, К. Симон, "журнали (а саме вони стали першим "вмістилищем" наукових статей. – *Н. З.*) були генетично пов'язані з попередніми засобами комунікації" – листуванням, брошурами, листівками [6, С. 139], проте публікації в них були насправді революційною спробою подолати не лише час і простір, а й – і то насамперед! – "корпоративність цехової університетської науки" [6, С. 140]. Відтак з появою журнальної періодики виформовуються засади та виробляються форми наукової комунікації, яку починають розуміти як встановлення пізнавальних і соціальних відносин і всередині наукового співтовариства, і з іншими суспільними групами. А чільне місце у здійсненні цих відносин належить саме статті.

Іншими словами, наукова стаття – це той жанр наукової літератури, що дає змогу здійснювати комунікаційний процес не лише в інтересах замкненої групи "втаємничених", а й задля підвищення загальної інформаційної культури суспільства, якому не байдуже, як саме, у яких напрямках розвивається наука і наскільки ефективними є її досягнення: "В усьому світі... зростає...

роль здорового глузду, бо послідовна розумна політика дедалі більше спирається на науковий аналіз, так само, як могутність держави – на науковий потенціал" [11, С. 6].

Звісно, це ніяким чином не применшує значення наукових журналів і вмішених у них статей для розвитку власне науки, адже саме вони, за влучним висловом О. Коновця, є "основним постачальником інформації для внутрішньонаукового спілкування вчених і спеціалістів" [5, С. 34]. Відповідно до даних Американської асоціації психологів, 84 % науковців і викладачів основну частку інформації для себе отримують з науково-технічної періодики. У журналах публікується близько двох третин інформації, необхідної для результативної діяльності вчених і спеціалістів [5].

Слугуючи високим цілям наукової комунікації, стаття водночас є амбівалентним продуктом наукової творчості: з боку автора (авторів), вона є одним із засобів утвердження пріоритету, фахового і публічного визнання, з боку ж наукової спільноти вона стає об'єктом ціннісного аналізу і критичної оцінки, – і не завжди прагнення одних точно збігається з реакціями інших¹. У сучасних українських реаліях, коли авторитет, статус науковця, дослідника офіційно визначається наявністю у нього відповідного ступеня і звання, а ці останні, своєю чергою, прямо узалежнені від кількості публікацій, виникає велика небезпека – нівеляція комунікаційної сутності створених наукових текстів і перехід до продукування їх "на догоду" за наперед відомими формальними вимогами.

Кілька років тому нам уже доводилося писати про *імітацію наукової творчості* – як про одну з найсерйозніших причин деформації нормальної практики творення наукового дискурсу. І оскільки ні сама ця причина, ні її наслідки нікуди не зникли, дозволимо собі навести розлогу цитату: "...Сучасна "імітаційна" наукова праця, замість узагальнення результатів *власних* спостережень і досліджень автора, найчастіше уміщує відомості, скачані із Всесвітньої мережі та, у кращому (!) випадку, скопійовані з різних джерел (і при цьому – ще й перепущені через програму комп'ютерного перекладу). Окрім явної шкоди від вторинності (або й "третинності"!), що завдають науці такі твори, вони... призводять до поступової руйнації креативної складової дискурсу, адже, не відображаючи реального творчого процесу, в який залучені всі відчуття та переживання автора (що могли б позначитися на структурі та стилістиці тексту), вони "конструюються" за заданими "лекалами", з допомогою усталених конструкцій, до того ж, внаслідок відомої недосконалості програм перекладу, спричиняють лексико-термінологічне засмічення і без того проблемної української наукової мови" [2, С. 7–8]. І далі: "...Ремісничче "виготовлення" замість натхненного творення чи, принаймні, раціонального конструювання складових наукового дискурсу не залишає

¹ Функцію третейського судді тут мав би виконувати добре розвинений інститут наукового рецензування, про фактичну відсутність якого – як про болючу проблему – слід говорити окремо.

шансів на одержання якісного "кінцевого продукту". <...> Парадоксальним чином цьому сприяють і деякі заходи, що, за задумом чиновників від науки, мали би працювати на піднесення рівня наукових публікацій, – йдеться, зокрема, про "уніфікаційні" вимоги до статей у так званих фахових виданнях: ситуація, подібна до описаного М. Фуко *"переходу від контролю за змістом до контролю за формою"* (див. [10]) виявляється цілком сприятливою для появи "заавторських" статей – структурно монотонних клонів. "Виготовити" їх за наперед заданою схемою, не розмірковуючи над увиразненням думки та способами переконування читачів, не до порівняння легше. Те ж, що в сучасній науковій літературі успішно функціонує близько двох десятків різновидів жанру "стаття" (з усім відповідним набором відмінностей)² якось опинилося поза увагою..." [2, С. 8].

Про шкідливість формальних вимог та, відповідно, оцінок результатів наукової творчості пишуть очільник Науково-видавничої ради НАН України Я. Яцків та її вчений секретар А. Радченко: "Шлях до фальшивого підвищення статусу легше вторувати у формалізованому світі, в якому основними умовами для здобуття звань і нагород є формальні вимоги... <...> ... сьогодні ми маємо формальні, переважно кількісні, вимоги до публікацій та наукових фахових видань..." [14, С. 62].

Власне на цих умовах і наслідках їх безумовного виконання варто зупинитися детальніше. Відома нині кожному здобувачеві постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 № 7–05/1 в п. 3 зобов'язує редколегії фахових видань приймати лише наукові статті, що мають "такі необхідні елементи:

- (1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- (2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- (3) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- (4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

² Варіативність обсягів, чисельність функцій, які виконує наукова стаття, та можливих "місць" її появи (журнал, збірник, зібрання творів та ін.), природно, розмивають чіткі кордони цього жанру і створюють підстави для внутрішнього поділу. Так, з аналізу англомовної наукової літератури виникла ідея диференціювати наукові статті за ступенем складності, рівнем узагальнення та характером викладу [8]. Відповідно, виокремлюються інформаційна стаття з конкретного питання (аналог експериментальної статті, за О. Акоповим [1]), загальна (теоретична) стаття, оглядова стаття загальнотеоретичного характеру, стаття-есе, є також редакційна, проблемно-аналітична, полемічна, дискусійна стаття тощо[7], які розрізняються вже за авторством, проблематикою та характером викладу.

(5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку".

На перший погляд, вимоги логічні, слушні і достатньо переконливі (принаймні, з позицій того, хто оцінює). Проте, покійно приймаючи, і, головне, втілюючи на практиці цю постанову, українська наука (вже вкотре в історії!) демонструє свою меншовартість та нездатність до інтелектуального самовираження: адже у час, коли світова наука йде шляхом гуманізації, втілення у своїх текстах відповідального вчинку та людської особистості, а відтак — докладає чимало зусиль для пошуку нових, розмаїтих моделей текстуального втілення результатів наукового пізнання, українські вчені свої зусилля витрачають на дотримання вимог або ж, навпаки, бездумно виконуючи ці вимоги, перетворюють майже сакральний процес одержання нового знання на повну профанацію.

Висловлюючи ці міркування, ми не лише орієнтувалися на власний досвід читання наукової періодики загалом, а й провели невелике "польове дослідження" — переглянули під заданим кутом зору кілька річних комплектів одного з фахових журналів у галузі економіки ("Економіка. Фінанси. Право"). Цей щомісячний "інформаційно-аналітичний журнал" (як визначили його цільове призначення засновники та редколегія) виходить з 1994 р., 2010 р. увійшов до переліку фахових, про що негайно повідомив потенційним авторам, одночасно процитувавши ВАКівські вимоги до статей, що надсилаються до публікації, та нагадавши про відбір та рецензування, що їх забезпечують видавці. Наскільки такий принциповий підхід до власних публікацій сприяв піднесенню їх ефективності, побачимо нижче, з аналізу висновків, яких ми дійшли в результаті цього дослідження. Отже:

1. Неважко припустити, що у автора, який постійно працює в одному тематичному полі, кожна стаття буде починатися практично однаково, — що навряд чи збагатить наукову літературу загалом, натомість лише збільшуватиме фізичний обсяг публікації. Це загальна очевидність. Та нами виявлені ще показовіші факти — *однакові фрагменти* (з числа тих самих, обов'язкових) у *різних статтях різних авторів*, коли поля їх досліджень бо-дай частково перетинаються. Так, близькість (але все ж не ідентичність!) тем трьох авторів³, що досліджують проблеми корупції, мала своїм результатом ідентичність опису стану дослідженості проблеми: "Безпосередньому осмисленню корупції як соціального, економічного, політичного, правового явища присвячені роботи відомих учених В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха... С. Шалгунової, які зробили значний внесок у вирішення зазначеної проблематики" (Геополітична інверсифікація форм корупції та методів антикорупційного функціонування публічного апарату // Економіка. Фінанси. Право. — 2012. — № 9. — С. 8). На аналогічний фрагмент натрапляємо в іншій статті (Консолідація формально-правових проявів корупції в

³ З етичних міркувань ми не наводимо прізвища цитованих тут і далі авторів, проте опи-суємо власне публікації — на підтвердження достовірності спостережень.

законодавстві // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 5. – С. 21.) – відмінність лише у додаванні ще одного ініціала до прізвищ тих самих (!) дослідників та "глобальна" заміна словосполучення "значний внесок" на "помітний внесок"! Нарешті, й третій автор слово в слово відтворює той самий стан дослідженості дарма що своєї проблеми (До питання протидії корупційним делітам в органах внутрішніх справ України // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 10. – С. 33), змінивши тільки завершення речення: "їх наукові праці є помітним внеском у вирішення зазначеної проблематики".

2. Буквальне виконання вимог Постанови здатне перетворити статтю на скорочену модель автореферату дисертації. Часто натрапляємо і на протилежну картину: автореферат, шляхом деякого скорочення, але без зміни структури, подається як наукова стаття – цим зловживають аспіранти і здобувачі, які шойно захистили дисертації або готуються до захисту. Наприклад, хоча статтю (Особливості криміналістичного дослідження корисливонасильницьких злочинів, вчинених з використанням вогнепальної зброї // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 4. – С. 26–32) підготували трое авторів, основне навантаження, вочевидь, припало на того, хто замикає перелік і має найнижчий статус – аспірант, а дисертаційний "слід" статті з головою викривається її структурою, в якій наявні такі елементи, як Вступ, Наукова новизна, Мета дослідження і основні завдання для реалізації цієї мети, Практичне значення одержаних результатів та ін. Чи потрібно підняти один жанр наукового повідомлення іншим? – питання риторичне.

3. Вимога щодо формулювання постановки проблеми (1), висновків та перспектив подальшого дослідження (5) часто виконується настільки формально, що про її дотримання можна довідатися лише завдяки спеціально виокремленій рубриці. Наприклад, чи можна вважати постановкою проблеми таке-ось розмите універсальне міркування (та й чи міркування?): "У ринковій економіці виробникам товарів і послуг, у тому числі й сільськогосподарським підприємствам... потрібна інформація" (Інформаційне забезпечення діяльності сільськогосподарських виробників // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 6. – С. 3). Після такої "постановки проблеми" виникає закономірне питання: а що, фізікам, космонавтам, виробникам дитячих іграшок інформація не потрібна? І, відповідно, висновки з дослідження за ступенем конкретності і дієвості дорівнюють попередньо наведеним елементам: "Отже, інформація – це необхідний і життєво важливий ресурс для будь-якого підприємства. <...> ...вся вона має своє значення і цінність для діяльності різних підприємств, у тому числі сільгоспвиробників" (Там же. – С. 5).

Або ось такі результати: "В економічній літературі поряд із поняттям "персонал" часто використовують такі терміни, як "людський фактор", "робоча сила", "трудові ресурси", "людський капітал", "людські ресурси", "трудовий потенціал" і висновки: "Отже, в економічних науках із різною інтенсивністю та в різні періоди використовувалися... такі поняття, як: "трудовий потенціал", "робоча сила", "трудові ресурси" "людський фактор", "людський

капітал", "персонал" <...> Проте незмінним залишається одне: люди (персонал) є головним мотором будь-якої організації" (зауважимо, що всі ці майже лінгвостилістичні міркування торкаються не вибору кращої синонімічної форми, а обертаються навколо теми "Персонал і його роль у діяльності аграрного підприємства" (Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 6. – С. 15–23).

4. Пропонована структура наукової статті зводить нанівець творчі зусилля автора щодо увиразнення викладу (відомо ж, яку силу привабливості мають, зокрема, заголовок⁴ і перший абзац статті, які мають привернути увагу читача, заінтригувати його, а також оригінальне закінчення), натомість максимально полегшують "оцінювальну діяльність" чиновників від науки: не знаючи предмет по суті, вони одержують гранично примітивний (а тому й безвідмовний) "алгоритм" оцінки статті за формальними ознаками: є певний з "обов'язкових" структурних елементів чи його немає.

І, нарешті, ще одне міркування, яке, у контексті написаного, можна вважати підсумковим: якби всі наукові статті створювалися за наведеними вище рекомендаціями, світ ніколи б не дізнався ні про Кеплера, ні про Ейнштейна, ні про Бора та багатьох інших, чий стиль, манера викладу принципово "не вписувалися" навіть у доволі ліберальні вимоги до наукових текстів свого часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Акопов А.И.* Методика типологического исследования периодических изданий (на примере специальных журналов). – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 96 с.
2. *Зелінська Н.В.* Дискурсивні практики української науки у дзеркалі видавничих реалій // Наукові записки / Українська академія друкарства. – Львів, 2008. – № 1 (13). – С. 3–11.
3. *Ильина Е.Ю.* Смысловая роль тематической организации текста английского эссе // Сборник научных трудов / Москов. гос. лингв. ун-т. – Вып. 376. Индивидуальное и социальное в текстообразовании. – М., 1991. – С. 90–105.
4. *Кожина М.Н.* Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции // Язык и стиль научной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 3–25.
5. *Коновець О.* Сучасна періодика в системі наукової комунікації // Бойко А., Зелінська Н., Коновець О. Наукова комунікація у мас-медіа. – Львів : Українська академія друкарства, 2009. – С. 33–46.
6. *Кулишов С.Г.* Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – К. : УкрІНТЕІ, 1995. – 190 с.
7. *Лукинов І.І.* Журнал перебудовується // Вісн. АН УРСР. – 1990. – № 1. – С. 7–8.
8. *Мальчевская Т.Н.* Научный текст как объект исследования при разработке стилистических проблем теории речевой коммуникации // Чтение. Перевод. Устная речь. Методика и лингвистика. – Л. : Наука, Л.О., 1977. – С. 3–12.

⁴ Навряд чи це можна сказати про заголовок, наприклад, такої статті "Удосконалення методичного підходу щодо оцінки рівня якості системи фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва" (Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 64 – С. 33).

9. Разновидности и жанры научной прозы. – М. : Наука, 1989. – 232 с.
10. Фуко М. Археология знания. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – 326 с.
11. Хохлачев В. Дорожче від золотого запасу. Слово про науку // Вісн. НАН України. – 1995. – № 1–2. – С. 3–10.
12. Швецова О.А. Становление жанра статьи в английской научной литературе // Язык и стиль научной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 34–37.
13. Шоригина Л.А. Особенности реализации неявной оценки в научной статье // Сб. науч. тр. Моск. гос. лингв. ун-та. – Вып. 376. Индивидуальное и социальное в текстообразовании. – М., 1991. – С. 123–131.
14. Яцків Я.С., Радченко А.І. Про ефективність видання наукових журналів в Україні // Вісн. НАН України. – 2012. – № 6. – С. 62–67.
15. Alley M. The Craft of Scientific Writing. – 3rd ed. – New York : Springer, 1996. – xvi, 282 p.
16. Atkinson D. Scientific Discourse in Sociohistorical Context: The Philosophical Transactions of the Royal Society of London, 1675–1975. – Mahwah, New Jersey; London : Lawrence Erlbaum Ass., Publishers, 1999. – 208 p.
17. Luey B. Handbook for Academic Authors. – 3rd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 312 p.
18. Scholarly Publishing. Books, Journals, Publishers, and Libraries in the Twentieth Century / Ed. by R. E. Abel, L. W. Newlin; Ed.-in-chief K. Strauch, B. Strauch. – New York : John Wiley & Sons, Inc., 2002. – 318 p.
19. Thompson J. B. Books in the Digital Age: The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States. – Cambridge : Polity Press, 2005. – 468 p.